

КРИЗА В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Г. О. Надьон, доктор економічних наук

Пошук причин кризи є одним з напрямів науки про кризи, що тільки зароджується, – кризології. Її положення ґрунтується на тому, що кризи є неминучими, вони регулярно повторюються з певною закономірністю, є невід'ємною фазою циклічного розвитку будь-якої системи, зокрема підприємства. Розмаїття криз послугувало причиною незавершеності їхнього дослідження та його актуальності дотепер.

Передумовами поширення поняття «криза» на мікрорівні слугували визнання підприємства відкритою системою, функціонування та розвиток якої перебувають під значним впливом зовнішнього середовища, притаманності цій системі властивості циклічності і, відповідно, кризи. Особливо актуальним слід визнати опрацювання положень теорії економічних криз, теорії економічних циклів щодо українських підприємств. Ця актуальність зумовлена особливостями діяльності українських підприємств і станом їх зовнішнього середовища, в якому спостерігаються тенденції, які не можна визнати сприятливими для уникнення криз.

Отже, виникає необхідність подальшого вивчення природи кризи в діяльності підприємства, закономірностей її розвитку, можливих наслідків і їх подолання.

Сьогодні у вітчизняній науці склалася дещо парадоксальна ситуація: доволі значними є розробки щодо антикризового управління, у яких вагомим є внесок вітчизняних і російських учених – В. М. Геєця, І. О. Бланка, І. П. Булеєва, Л. О. Лігоненко, Л. С. Ситник, О. О. Терещенка, З. М. Холод, А. М. Штангрета С. П. Аукуціонека, Ю. В. Яковця [1–10]. Сучасні наукові розробки з проблематики кризи представлені переважно положеннями антикризового управління підприємством,

більшість із яких є адаптацією зарубіжних розробок щодо подолання кризи в діяльності підприємства. Сьогодні в управлінській літературі дуже обмежені публікації щодо кризи в діяльності підприємства при великій кількості літератури, причому переважно навчального характеру, з антикризового управління підприємством. Але навіть у таких виданнях не виправдано обмежено розкрито зміст кризи, а в деяких – навіть зовсім про неї не йдеться.

Явно недостатніми є дослідження власне об'єкта цього управління – кризи, що відбувається в діяльності підприємства, хоча протягом усього часу дослідження феномена циклічності не припинялися спроби з'ясувати причини економічних криз для того, щоб цим кризам можна було запобігти, пом'якшити їх наслідки.

Метою статті є аналіз об'єкта антикризового управління – кризи, що відбувається в діяльності підприємства.

Антикризове управління має базуватись на теорії, яка б пояснювала причини виникнення кризи в діяльності підприємства, розкривала її сутність та враховувала особливості, відображала б динаміку розвитку, тобто розкривала зміст і особливості кризи в діяльності підприємства. В останніх наукових дослідженнях криза в діяльності підприємства вже не сприймається як виключно негативне явище, знайдені та досліджуються її позитивні риси, зокрема можливість для реалізації позитивних змін. А ось питання антикризового управління підприємством продовжують розробляти за умов неповної дослідженості об'єкта управління – кризи в діяльності підприємства.

Криза в діяльності підприємства є досить розповсюдженим і практично неминучим станом підприємства. Спочатку тлумачення кризи в діяльності підприємства мало негативний

відтінок, і тому, власне, виникло та набуло актуальності антикризове управління підприємством.

Українські підприємства мало знайомі з поняттям кризи, оскільки працюють в умовах ринкової економіки досить нетривалий час. Відсутність досвіду та навичок в більшості керівників вітчизняних підприємств щодо управління підприємством в умовах кризи підсилюється складною економічною ситуацією в державі, яка спостерігається протягом усього існування в її економіці ринкових відносин. Її основними рисами прийнято вважати нестабільність нормативно-правової бази господарювання, особливо фіскальної політики держави; довготривалість і низьку результативність реформи економічних інститутів; дефіцит ресурсів і соціальні обмеження структурної перебудови економіки; нерозвиненість ринкових механізмів саморегуляції економічних процесів; відсутність визначеності щодо характеру ринкової економіки, що будується, та засобів її побудови; zdeформована монополіями та державним регулюванням система цін; часткова втрата керованості макроекономічними процесами.

Найбільш негативно на функціонування підприємств впливають три негативні особливості перехідної економіки України: асоціальний тип трансформації економіки; зміни у відношеннях власності, що не відповідають ані сучасним світовим тенденціям, ані принципу соціальної справедливості; неефективна трансформація механізму розподілу ресурсів.

На мікрорівні існує певний набір загальних для сьогодишнього стану економіки чинників, спільний вплив яких може спричинити кризи в діяльності підприємств, навіть якщо національна економіка або галузь перебувають на іншій стадії економічного циклу. Серед таких чинників фахівці з антикризового управління називають дефіцит власного обігового капіталу; низький рівень техніки, технології та організації виробництва, що призводить до низької ефективності використання виробничих ресурсів підприємства та зростання собівартості продукції; понаднормативні залишки незавершеного будівництва та виробництва і виробничих запасів, що упо-

вільнює оборотність капіталу і сприяє його дефіциту; фінансові проблеми у споживачів продукції підприємства, що може призвести до вимушених позик, спрямованих не на розвиток виробництва, а на покриття дефіциту обігового капіталу; низький рівень організації маркетингової політики; залучення позикових коштів на не вигідних умовах, що погіршує фінансове становище підприємства; швидке неконтрольоване розширення господарської діяльності, що призводить до непропорційних обсягів збуту зростання запасів, витрат і дебіторської заборгованості.

На початку XXI ст. темпи економічних процесів і рівень конкуренції у світовій економіці зросли настільки, що антикризове управління вже не дає змоги ліквідувати наслідки кризи, якщо невідомі її характеристики, особливості, масштаб і глибина. Але ж наслідки кризи можуть виявитись настільки негативними, що необхідно не допустити настання кризи взагалі за допомогою її прогнозування, і акцент антикризового управління зміщується не тільки на запобігання кризам, а на антикризову діяльність у цілому.

За результатами аналізу кризи в діяльності підприємства доцільно констатувати таке. Через визнання циклічності формою руху будь-якої системи в економічній науці наприкінці XX ст. визнано, що вона властива і системі підприємства. Виокремлення в життєвому циклі підприємства кризової фази стало підставою для проведення досліджень кризи в діяльності підприємства.

Криза в діяльності підприємства є досить розповсюдженим і практично неминучим станом, прояви кризи є іманентними розвитку і не є лише наслідками помилок чи несприятливих обставин. Криза є невід'ємним атрибутом процесу розвитку підприємства і супроводжує перехід від однієї до іншої фази цього розвитку. Прояви та наслідки кризи не є однозначно негативними, вони також містять можливість для реалізації позитивних змін, тому управління підприємством має враховувати ці аспекти з метою мінімізації негативних наслідків кризи шляхом нейтралізації, адаптації або проведення певних змін.

У сучасних публікаціях з дослідження кризи в діяльності підприємства найчастіше вважається, що криза виникає під впливом сукупності чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, збігу обставин тощо. Але через існування і постійний прояв суперечності між основними процесами, що відбуваються на підприємстві, становлять основу його діяльності та відображають її основні тенденції – функціонування та розвиток – виникає циклічна тенденція розвитку підприємства, проявом якої в його діяльності є періодичне настання кризи. Такий висновок, що зроблений попередніми дослідниками кризи, примушує інакше поглянути на природу кризи в діяльності підприємства.

Про нестійкість наукових уявлень про кризу в діяльності підприємства свідчать різне тлумачення поняття кризи у вітчизняній і зарубіжній літературі. Термін «криза» в сучасній економічній літературі щодо діяльності підприємства використовують для позначення різноманітних за масштабом і глибиною перешкод у діяльності підприємства, порушень у виконанні його функцій, відхилянь від нормального стану підсистем підприємства, які мають різні наслідки. Кризу в діяльності підприємства найчастіше ідентифікують з його фінансовим станом, незадовільність якого є наслідком розбалансованості фінансової діяльності. Можливо, це пояснюється тим, що цю проблему порівняно недавно стали ретельно вивчати, тому понятійно-категоріальний апарат ще остаточно не сформувався.

Визнання кризи в діяльності підприємства в ринковій системі господарювання зумовило появу антикризового управління підприємством, розуміння призначення та змісту якого пройшло тривалу еволюцію, що триває і дотепер. Лише до цього часу визнано, що антикризове управління є підсистемою управління підприємством, що формується на загальних засадах менеджменту підприємства, функціонує постійно, навіть у сприятливі для діяльності підприємства часи, має системний характер і реалізується з використанням певних принципів та спеціального інструментарію. Тому можна говорити про перебування парадигми антикризового управління підпри-

емством і його основних концептів на етапі становлення.

Концепція антикризового управління підприємством має базуватися на результатах встановлення природи кризи в діяльності підприємства. Природу кризи в діяльності підприємства слід досліджувати з позицій основних методологічних підходів.

Поняття «криза в діяльності підприємства», на відміну від сприйняття кризи як загострення суперечностей, несподіваної та непередбачуваної надзвичайної ситуації, розглядається як зумовлені впливом зовнішніх і внутрішніх чинників порушення у виконанні функцій підприємства в тій чи іншій функціональній підсистемі підприємства з різною інтенсивністю, котрі визначаються масштабом і глибиною, залежно від яких криза має різні прояви – кризове явище, кризова ситуація або кризовий стан;

З позицій системного підходу криза в діяльності підприємства є іманентною властивістю системи підприємства, її атрибутом, що активізується та розвивається за власним циклом з причин переважно ендогенного характеру, серед яких переважна роль належить діяльності персоналу підприємства, поведінка якого відхиляється від моделі людини раціональної. Активізації кризи в діяльності підприємства сприяють ті зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, що мають негативні для діяльності підприємства наслідки.

З позицій функціонального підходу криза в діяльності підприємства розглядається як порушення у виконанні функцій підприємства – управлінській, маркетинговій, виробничій, фінансовій і кадровій. Залежно від масштабу й інтенсивності цих порушень введено поняття «прояв кризи», яке слід розуміти як певне за масштабом та інтенсивністю порушення у виконанні функцій підприємства. Криза в діяльності підприємства має такі прояви: кризове явище, кризова ситуація і кризовий стан. Прояви кризи настають у названій послідовності подібно до ефекту «доміно», якщо в межах антикризового управління підприємство не вжило відповідних заходів. Поняття вияву кризи в діяльності підприємства має велике значення для антикризового управління підприємством, оскільки дозволяє більш чітко

визначити об'єкт такого управління та уточнити його завдання, головним із яких є переривання ланцюжка «кризове явище – кризова ситуація – кризовий стан» і потім локалізація чергового прояву кризи.

З позицій процесного підходу криза в діяльності підприємства є процесом, у ході якого вона активізується та розвивається. Такий процес має початок, кінець, внутрішню структуру, а також низку параметрів, які характеризують його перебіг, і відбувається за класичною S-подібною кривою, етапи якої змінюються не автоматично, а під впливом різних за походженням, природою та інтенсивністю дії кризогенеруючих чинників, а також залежно від «готовності» підприємства піддатися цьому впливу. Через розмаїття зовнішніх і внутрішніх кризогенеруючих чинників їх упорядкування втрачає сенс, а завданням антикризового управління є визначення сукупності таких чинників для підприємства в конкретний момент часу та ймовірності того, що їх вплив стане каталізатором процесу активізації та розвитку кризи в тому чи іншому її прояві.

Кризи в економічній системі як явище є дуже різноманітними, відбуваються на будь-якому рівні системи, мають різні форми та особливості, розрізняються за терміном перебігу, наслідками та мірою керованості. Криза є невід'ємним атрибутом будь-якого процесу розвитку і супроводжує перехід від однієї до іншої фази цього розвитку. Загальні принципи підходи розглянутих теорій мають наповнюватися конкретним змістом щодо конкретного рівня економічної системи – національної економіки, регіону, галузі або підприємства, щодо кожної сфери прояву кризи. Сьогодні переважно головні положення розглянутих теорій спрямовані на пояснення причин, виявлення чинників, аналіз перебігу та прогнозування кризи макrorівня. Щодо кризи в діяльності підприємства ці положення потребують значного опрацювання. Особливо актуальним слід визнати опрацювання положень розглянутих теорій економічних криз, теорії еконо-

мічних циклів щодо українських підприємств, що зумовлено особливостями діяльності українських підприємств і станом їх зовнішнього середовища, в якому спостерігаються тенденції, котрі не можна визнати сприятливими для уникнення криз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аукуционек С. П. Современные буржуазные теории и модели цикла : [учеб. пособие] / С. П. Аукуционек. – М. : Наука, 1989. – 356 с.
2. Бланк И. А. Антикризисное финансовое управление предприятием : [учеб. пособие] / И. А. Бланк. – К. : Ника-центр, 2006. – 672 с.
3. Булеев И. П. Антикризисное управление предприятием : [науч. изд.] / И. П. Булеев, Н. Е. Брюховецкая ; НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк : НАНУ, 1999. – 178 с.
4. Кризові явища у світовій економіці та антикризова політика України : [наук. вид.] / Геєць В. М., Барановський О. І., Василенко Ю. В., Вахненко Т. П., Кораблін С. О. ; В. М. Геєць (ред.) ; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – К. : ІЕП НАНУ, 2002. – 76 с.
5. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : [монографія] / Л. О. Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 580 с.
6. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством : [монографія] / Л. С. Ситник ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2000. – 503 с.
7. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві : [монографія] / О. О. Терещенко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2004. – 268 с.
8. Холод З. М. Кризові явища та антикризове управління в підприємницькій діяльності / З. М. Холод, А. М. Штангрет // Наукові записки. – 2003. – № 6. – С. 121–124.
9. Штангрет А. М. Криза в підприємницькій діяльності / А. М. Штангрет // Наукові записки. – 2001. – Вип. 3. – С. 115–117.
10. Яковец Ю. В. Экономические кризисы: теория, тенденции, перспективы : [монография] / Ю. В. Яковец. – М. : МФК, 2003. – 258 с.